

BİR OSMANLI DONANMA SANATI: SON USÛL FENN-İ HARB-İ BAHRÎ ÜZERİNE İNCELEME¹

Muhammed Felat AKTAN²

Öz

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tersaneleri Batı teknolojisinden yararlanarak modern görünüme sahip olur. Bu anlayış doğrultusunda yeni donanma sistemini konu alan birçok eser kaleme alınır. Bu çalışmalar arasında Miralay Mehmed Rasim tarafından 1894 yılında yazılan “Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî” adlı eser birçok yönüyle dikkat çeker. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü’nde NEKTY 04190 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan eser rik’a hattıyla yazılmıştır. 79 varak ve 16 satırdan ibaret olan eserin son 14 sayfasında deniz harbi ile ilgili şekiller mevcuttur. *Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî*, 8 bölümden ve her bölümü ihtiva eden 41 alt başlıktan oluşmuştur. Birinci bölümde teknolojik deniz harbinin genel tanımları; ikinci bölümde savaş gemisinin ehemmiyeti, üçüncü bölümde savaş gemileri ve bu gemilerde bulunması gereken üç çeşit cetvel türü, dördüncü bölümde silahların kullanılma şekli, beşinci bölümde harp gemilerinin özellikleri, altıncı bölümde donanma eğitimi, yedinci bölümde açık denizde donanma muharebesi ve son olarak sekizinci bölümde hücum ve müdafaa için donanma başlıkları yer almaktadır. Genel olarak Osmanlı Deniz Kuvvetleri’nin teşekkülü, Osmanlı donanmasının durumu, deniz kuvvetlerinin harp manevraları, savaş sırasında donanmanın yapması gerekenler, silah ve teçhizat bakımından Türk donanmasının düşman kuvvetler ile olan mukayesesi, firkateyn ve savaş gemilerinde topların bakımı ve çalıştırılmasından sorumlu olan topçu bahriyelerin vazifeleri eserde belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Deniz Harbi, Firkateyn, Türk Donanması, Miralay Rasim

¹ Bu makale 13-14 Temmuz 2022 tarihlerinde Universidade Fernando Pessoa (Lisbon/Portugal) tarafından düzenlenen “International Piri Reis Conference on Linguistic, History & Geography” sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhammedf.aktan@dicle.edu.tr ORCID: 0000-0002-6052-969X

AN OTTOMAN NAVY ART:

SON USUL FENN-I HARB-I BAHRI" A REVIEW ON

Abstract

In the nineteenth century, Ottoman shipyards gained a modern appearance by utilizing Western technology. In line with this idea, many works on the new navy system were written. Among these works, "Son Usul Fenn-i Harb-i Bahri" written by Miralay Mehmed Rasim in 1894 draws attention in many aspects. The work, which is registered with the inventory number NEKTY 04190 in the Turkish Manuscripts Department of the Rare Books Library of Istanbul University, was written in rika script. There are figures related to the naval war on the last 14 pages of the work, which consists of 79 sheets and has 16 lines. Final Method Fenn-i Harb-i Bahri consists of 8 chapters and 41 sub-titles containing each chapter. In the first part, general definitions of technological naval warfare and war weapons to be used in naval warfare; In the second chapter, from the importance of the warship, in the third chapter, the warships and the three types of rulers that should be found in these ships, the fourth chapter the way of using the weapons, the fifth chapter the characteristics of the warships, the sixth chapter navy training, the seventh chapter the navy battle in the open sea and finally the eighth chapter attack and defense. for navy titles. In general, the formation of the Ottoman Navy, the situation of the Ottoman navy, the war maneuvers of the navy, what our navy should do during the war, the comparison of the Turkish navy with the enemy forces in terms of weapons and equipment, the duties of the artillery navy, who are responsible for the maintenance and operation of the artillery in frigates and warships. is indicated.

Keywords: Ottoman Empire, Naval War, Frigate, Turkish Navy, Miralay Rasim

1. GİRİŞ

Osmanlı donanmasının mevcudiyeti on dördüncü yüzyılın başlarına kadar dayanmaktadır. Karamürsel'de ilk Osmanlı tersanesinin inşasıyla Türk deniz gücünün kurumsallaşma çalışmaları hız kazanmıştır. Akabinde Osmanlı donanmasını büyütme için birçok donanma üssü kurulmuştur. Bu üsler arasında hiç şüphesiz Tersâne-i Âmire'nin ayrı bir yeri vardır. Tersâne-i Âmire, *Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Gelibolu'da teşekkül eden ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak İstanbul Haliç'te esaslı bir teşkilâta kavuşan Osmanlı denizcilik faaliyetinin merkez üssü olarak* (Bostan, 2011, s. 513) bilinir. Yükseliş dönemi ile birlikte Akdeniz, Karadeniz, Süveyş ve Basra'da bulunan birçok tersane zamanla Tersâne-i Âmire'ye bağlanır.

Duraklama dönemi sonrası siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar Osmanlı donanmasını, Batı'nın teknolojisinin gerisine düşürmüştür. Batı'nın teknolojik gücü ile ilgili bilinçlenme ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru farkındalık kazanmıştır. Bu dönemde *denizcilik alanında gelişim çabaları teknolojik gelişmeler karşısında daha çok eğitim hizmeti ithalatı ile başlayıp daha sonra yurt dışına öğrenci göndermekle devam etmiş ve gemi makinaları ile zırhlı gemi alımı da buna eklenince Osmanlı Devleti denizcilik alanında dışa bağımlı bir hâl almıştır. Diğer bir deyişle, donanma tüm yüzyıl*

boyunca çok sayıda yabancı mühendis ve eğitmenlerin müdahil olduğu bir gelişme seyri izlemiştir (Gencer, 2001 s.315 akt: Songur, 2017, s.1633).

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kaybedilen savaşlar sonucunda Avrupa'dan geri kalındığı fark edilerek ıslahat hareketlerine başlanmıştır. İlk ıslahatlar, askerî alanda yapılmış, hususi olarak bu saha ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Donanmada yapılmasına karar verilen ıslahatlar için uzmanlardan yararlanma yoluna gidilerek bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon tarafından deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine dair çalışmalar yapılarak ıslahatlar hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Komisyonun raporunda İstanbul ve Çanakkale boğazlarında bulunan kale ve istihkâmların tamiri, takviye edilmeleri ile sahillere torpidolar ve mayınlar yerleştirilmesi gibi bazı tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca modern savaş gemileri satın alınarak bu gemileri kullanabilecek personelin yetiştirilmesinin öneminden bahsedilmiştir (Geçili, 2020, s. 270-272).

On dokuzuncu yüzyılda Sultan I. Abdülaziz'in özel gayretleri sonucu Osmanlı donanmasında Batı'nın teknolojik gücüne yaklaşıldığı görülmüştür. Padişah Abdülaziz döneminde İngiltere'den büyük zırhlı araçlar alınmaya başlanır. Bunun yanında tersaneler dönemin son teknolojik ürünleriyle modernize edilir. Bu gelişmeler ışığında Türk Donanması hızlı bir şekilde toparlanmaya başlar. *Sultan I. Abdülaziz, Birleşik Krallık gezisinde Kraliyet Donanması'nı görür ve çok etkilenir. Ülkeye geri dönünce hemen yeni bir donanma kurma hazırlıklarına girişir ve onun girişimleriyle birçok gemi satın alınır. Ahşap gemilerden oluşan bu yeni donanmanın o günlerde dünyanın en büyük üçüncü donanması olduğu bilinir (Gülen, 200, s. 26).*

Sultan I. Abdülaziz döneminde İngilizlerden alınan belli başlı büyük zırhlı gemiler alım yılına göre sırasıyla Osmaniye, Aziziye, Orhaniye, Mahmudiye, Fatih, Fettah, Mesudiye ve Hamidiye firkateynlerinden oluşur. Bu savaş gemilerinden Hamidiye firkateyni her ne kadar Sultan I. Abdülaziz döneminde (M 1871) sipariş edilse de geminin tamamlanıp Osmanlı Deniz Kuvvetlerine teslim edilmesi Sultan II. Abdülhamit dönemine (M 885) denk gelir. Bundan dolayı gemi sultanın ismine atfen "Hamidiye Firkateyni" olarak belirlenir.

Osmanlı donanması için inşa edilmiş sınıfının tek örneği zırhlı savaş gemisi olan bu fırkateynde görev yapan kişilerden biri de Mîralây Mehmed Rasim'dir³. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tersaneleri Batı teknolojisinden yararlanılarak modern görünümüne sahip olur. Bu terakki ile beraber yeni donanma sistemini konu alan birçok eser kaleme alınır. Bu çalışmalar arasında Mîralây Mehmed Rasim tarafından 1894 yılında yazılan "Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî" adlı eser birçok yönüyle dikkat çeker.

Eserde genel olarak Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin teşekkülü, Osmanlı donanmasının durumu, deniz kuvvetlerinin harp manevraları, harp gücü, savaş sırasında donanmanın yapması gerekenler, silah ve teçhizat bakımından Türk donanmasının düşman kuvvetler ile olan mukayesesi, fırkateyn ve savaş gemilerinde topların bakımı ve çalıştırılmasından sorumlu olan topçu bahriyelilerin vazifeleri, meziyetleri belirtilmektedir.

Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî

Mîralây Mehmed Rasim Bey tarafından hazırlanan eser, Matbaa-i Bahriye'de 1312 (1894) yılında yayımlanmış, dönemin Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'ya sunulmuştur. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümü NEKTY 04190 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî, rik'a hattıyla yazılmıştır. 79 varaktan mütevellit ve satır sayısı 16 olan eserin son 14 sayfasında savaş çizimleri ve deniz harbi ile ilgili şekiller mevcuttur. Eserin orijinal adı Usûl-ı Fenn-i Harb-i Bahrî olarak geçmektedir.

Eserin, Osmanlı Donanma literatürüne ve deniz muhaberatına önemli ölçüde katkı sağlayacağına inanan Ferik Ahmet Paşa, Malûmat Dergisi'nde yayımlanan bir yazısında eseri ekseri objektif bir şekilde analiz etmiş; ancak zaman zaman duygu yüklü ifadelerden, öznel değerlendirmelerden kaçmamıştır. Dönemin yeni askeri sistemi ile ilgili bilgiler veren Ferik Ahmet Paşa eseri teknik olarak değerlendirmiş, çalışmanın ehemmiyetine vurgu yapmıştır:

³ Kütüphane kayıtlarında eserin müellifi Hoca-zâde Muhammed Rasim olarak geçer; ancak Hoca-zâde Muhammed Rasim'in daha çok dinî-tasavvufî edebiyatla ilgilenmesi, bu sahada çalışmalar yapması ve eserin Osmanlı deniz teknolojisini anlatan bir kitap olması zımnında böyle bir eseri Hamidiye Fırkateyn-i Hümayûn Süvârîsi Miralay Mehmed Rasim Bey'in yazması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Başta T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) olmak üzere araştırdığımız birçok tarihî kaynaktan yazar ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır. Onun edebi şahsiyeti ile bilgiler bu çalışmadan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

“Bu eser 163 sahîfe metin ile 13 küt’a levhâ-i eşkâlden müteşekkil olup bir suret-i mükemmelede tahrîr kılınmış, güzel bir sûrette tab‘ ve temsil olunmuş olduğundan cihet-i bahriyemizin son zamânda vücûda getirdiği âsârın enfeslerinden add olunmaya bi-hakkın sezâdır. Eser-i mezbûrda muhârebât-ı bahriyenin her türlü ahvâl ve kavâidi gösterilmiş ve sūfûn-ı harbiyenin hengâm-ı hâzır ve seferde yapacağı her nev-i talîm ve harb manevraları ile kuvâ-yı bahriyenin teşekkülât ve sur istimâliyesi hakkında pek dakik malûmât itâ kılınmış olmakla beraber bahriye topçuluğunun en dakik kavâidi tasrih ve beyân olunmuş olduğundan bu eser umûm-ı bahriye zâbitânımıza eşedd-i lüzûm ile lâzım olduğundan katü’n-nazar düşmân sefâin harbiyyesine karşı harb ve istimâl-i silâh etmek ve binâberin sūfûn-ı mezkûrenin her türlü imâl ve harekât-ı harbiyyesine, icrâ edeceği ateşlere bi-tamâmiha kesb-i vukûf eylemek mecbûriyetinde bulunan sâhil topçularımıza dahi hemen anlar derecesinde lâzım olduğundan eser-i mezbûru bahriye ve sâhil topçu zâbitânımıza tavsiye etmekle beraber bahriye muhârebât ve manevraları ve sevkiyatı hakkında dahi malûmât-ı kâfiye edilmeleri lâzımeden olan erkân-ı harbiyye zâbitânımızla sâir ümerâ ve erkân-ı askeriyyemize dahi tavsiye eylerim” (Çaparlar, 2019, s. 410).

Görüş ve düşünüşlerinden sonra Ferik Ahmet Paşa kitabın içeriği hakkında bilgi verir. Eseri birkaç bölüm başlığı altında analiz ettikten sonra yazarın çalışmasını takdire şayan olarak niteler. Ona göre “*Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî*” Osmanlı Donanması ile ilgili önemli veri sağlamıştır. Akabinde müellif, kaynak olarak bu eserden mutlak yararlanılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır:

Kitâb-ı mezbûr ber-vech-i marûz Fenn-i Harb-i Bahrînin her türlü kavâidini câmi olduğu gibi bahriye topçuluğuna müteallik bir çok malûmât ve kavâidi dahi câmi olup ez-cümle, birinci bâbın birinci faslı nihâyetinde sefâine müteallik eslihâ, ikinci bâbın ikinci faslında her sefînenin hizmet-i umûmiye-i harbiyye için lüzûm-ı teslih ve teçhizi, dördüncü bâbın birinci faslında muhârebe esnâsında eslihânın sûret-i istimâli hakkında mütâlaât ve ikinci faslında eslihânın harb-i manevrası nokta-i nazarınca kıymet ve ehemmiyeti ve üçüncü faslında top ateşlerinin ehemmiyetiyle istimâllerindeki usûl ve kavâid ve topları nişâna alır iken dumanın îânesine çokça mürâcaât olunmaması keyfiyeti zikr ve beyân kılınmış olduğu gibi, yedinci bâbın ikinci faslında top ateşi ve konsantre atışlarda (müctemi‘ atışlarda) mer‘î olan usûl ve kavâid ve torpedo hücumlarıyla konsantre icrâsı ve üçüncü faslında top atışları hakkında mülâhazat ve dördüncü faslında esnâ-yı muhârebede top dumanları, sekizinci bâbın ikinci faslında

süfûn-ı harbiyye ile istihkâmât beyninde bir mukayese ve sabit deniz lağımalarının taharri ve imhâsı ve dördüncü faslında sâhil müdâfaasında sefâinin sûret-i taksîm ve tevzii ve sâhil müdâfaasının iki nev-i irâe ve beyân olunmuş ve şu sûretle eser-i mezbûrda bahriye topçuluğunun en esâslı usûl ve kavâid-i harbiyyesi dahi bir sûret-i mükemmelede keşide-i silk-i sûtûr edilmiş olup beriye ümerâ ve zâbitânının bir haylisi ile umûm-ı bahriye zâbitânımız için min külli'l-vücûh müceb-i istifâdât-ı azîme bulunan böyle bir eser-i nefis ve mükemmeli vücûda getirerek saye-i hazret-i padişahîde mükemmelen tab'a ve temsile de muvaffakiyetlerinden dolayı -bunca âsâr-ı fazl ve kemâlleriyle ümerâ-yı bahriyemiz içinde bir mevki-i ali tutmuş bulunan- sahib-i eser Rasim Bey Efendi'yi maârif-i askeriyyemiz nâmuna cidden tebrik edilmeye şâyân ve müstahak görürüm (Çaparlar, 2019, s. 411).

Kitabın (1b) sayfasında yazarın künye bilgileri verilmiştir. Eserin müellifi Hamidiye Firkateyn'inde görevli Miralay Mehmet Rasim olarak zikredilmiştir. Yazar (1b) sayfasına besmele ile giriş yapar. Akabinde dönemin padişahını (Sultan II. Abdülhamit) öven ifade ve cümlelere yer verir. Müellif içinde bulunduğu dönemi kaleme alırken yükseliş dönemi olarak zikreder. Müellife göre Osmanlı Devleti tekrar bir yükseliş dönemi yaşamış, bu durum da padişah Sultan II. Abdülhamit'e bağlanmıştır. Mehmet Rasim'e göre sultanın fen ve bilime önem vermesi, teknolojik gelişmeleri takip etmesi bunda büyük bir etken olmuştur:

Ahd-ı Celîl-i Te'âlâ delîl-i şehişâhileri kehvâre-i terâkkiyât-ı 'ilmiyye vü fenniyye olan şehriyâr-ı hikmet-şi'ar ve tâcdâr-ı vefîrû'l-âsâr efendimiz hazretlerinin 'ulû inâyât vü semû ikdâmât-ı melhimiyet âyân-ı zillullâhileri netâyic saresinden olmak üzere berrî ve bahrî fûnnun-ı askeriyyenin ihtiyâcât ü teceddüdât-ı 'asriyye ile mütênâsiben terakkisi... (vrk. 1/b)

Miralay Mehmet Rasim birinci bölüme “Fenn-i Harb-i Bahrînin 'Umumiyetle Ta'rifât ve Medlûlâtı” başlığıyla giriş yapmaktadır. Müellif, deniz savaşında kullanılacak olan savaş silahlarının gemiyi koruma ve müdafaa etmekle beraber düşmana en fazla zararı verebilecek derecede gemiye yerleştirilmesinin önemini vurgulamıştır:

Fenn-i harb-i bahrînin bâ'is olduğu mevâdın birincisi muhârebât-ı bahriyede isti'mâl edilecek olan ıslaha'-i harbiyenin sefîneyi muhafaza ve müdâfa'a ile beraber düşmana en ziyâde irâs-ı hasar edecek bir derecede sefîneye vazî' ile tensik edilmesi... (vrk. 2/a).

İkinci fasılda savaş gemisinin ehemmiyetinden bahseden Miralay Mehmet Rasim, her geminin savaş silahı olarak bakıldığında kontrolü ve donatılmasını önemli görür. Akabinde geminin bütünü ile insan vücudu arasında benzerliklerden yararlanarak bağ kurar. İnsan vücudunu gemiyle özdeşleştirir:

Nasıl ki insanın vücut uzuvları büyüyüp gelişir ve önemli bir işlev kazanırsa gemiler de aynı vazifeye tabidir. Mesela insanın cismen sağ ve solu bulunduğu hâlde yaradılışı gereği yalnız sağ tarafında kuvveti yüksek olur ve sol tarafı ayırır. Bunun sebebi bir ihtimal, hayatını koruyan uzuvların sol tarafta olmasıdır. Çünkü insan her tehlike ve sakatlığa karşı sağ tarafını kullanır ve sağ elini daha hızlı kullanan, hayatını sürdürerek kalbini muhafaza eder. Geminin temel iskeleti de böyledir (vrk. 4/a).

İkinci bâb savaş gemileri ve hususiyetlerini ihtiva etmektedir. Ona göre düşmanla savaşılabilmek için düşmana ait sistem, hız, taarruz kuvveti ve diğer özellikleri anlamak için bir donanma bilgisine sahip olmak gerekir. Sahillerin korunması hususunda denize dayanıklı ve bununla beraber birçok limanlara girebilecek az su çeken gemiler hazırlanmalıdır. Bu gemiler oldukça hızlı ya da düşman donanmasının ateşine karşılık verebilecek derecede olup en son teknolojide etkili silahlar ile donatılmış olmalıdır. Bu donanmaya yardım etmek için 1. ve 2. sınıf korumalı kruvazörler ile ganbotlar bulundurulması gerekir. Her gemi her durumda savaş hazırlığını toplamış olmalıdır. Zırhsız gemilerin zırhlılara ya da istihkâmata karşı savaşa girişmemeleri savaş kuralı olarak kabul edilmiştir (vrk. 5/a- 5/b).

Üçüncü bâbda yine gemiler konusuna devam edilir. Bu bölümde önceki yüzyıllardaki uygulamalar ile müellifin içinde bulunduğu dönemdeki uygulama farklılıklarına değinilir. Önceden bir gemi seferber hâline konulup mürettebatı tayin olunduğu zaman süvari, zabıta ve özel memurlar bizzat oraya gider, herkes kendi idaresine bırakılan aleti kullanmayı vazife bilirdi. Bugün iş bu merkezde olmayıp bir gemiye memur olanlar gemiye ilk katılmalarında fenni ve sanayi yükselişin yükselmesiyle birtakım alet ve edevata rastlamışlardır. İlk önce bunların işlevini öğrenip sonra da kullanmaya çalışmak zorunda kalmışlardır (vrk. 7/b-8/a).

Yazar akabinde gemiler ile ilgili bazı teknik bilgiler ve tanımlamalara geçer: Ma'i mazruf, Harekât-ı bahriye, Tahul, Takdem, İhtiyâtiyye-i Asâkir vb. Miralay Mehmet Rasim'e göre bir geminin manevra kabiliyeti dümen dolayısıyla makinesinin pervaneler yardımıyla gemiye verdikleri kuvvetlerin kullanılmasına bağlıdır. Seyir ve hareket halinde olan bir geminin her ne zaman dümeni hareket ettirilir ise gemi pervanesinin

yönü ve istikameti değişir. Hızlı hareket etmekte bulunan bir gemi beraberince bir su kütlelerini sevk eder ki buna “Ma’i mazruf” denilir. Harekât-ı bahriye: Bir geminin kullanmak maksadıyla savaş ilmini uygulayarak bir mevkiiden diğerk mevkie nakli için yapılan hareket ya da hareketlere verilen isimken, Tahul, geminin içinde hangi cenahtan işgal edeceği deniz yüzeyini, Takdem ise geminin içinde cepheye doğru ilerlemekle işgal edeceği deniz yüzeyine karşılık gelir (vrk. 9/b-11/a).

Bu tamlamalardan sonra deniz ve hava taşıtlarının sapma hareketini gerçekleştirmesine yarayan dümen ile ilgili teknik bilgilere geçilir. Geminin devri sırasında bir daireyi tam çizmemesinin sebebi dümendir. Müellife göre dümene her ne kadar hızlı basılırsa gemide o kadar hızlı dümen dinleyeceği gibi devir dairesi nazarında da o kadar süratle eksilir. O, eğer dümen açısı kırk derece veya daha fazla eksiltirse dönme süresinin o nispette azalmış olacağını ileri sürer. Ayrıca bir geminin devir dairesini çizmek için almış olduğu mesafe geminin uzunluğu ile de bağlantılıdır. Bir geminin devresi sırasında çizilecek olan eğrisinin izine önem verir ki bu eğri devrin önceki kısmında bilinen başka bir resminde bulunan eğrisine bakılarak çizilmiştir (vrk. 12/b-14/b).

Devir hareketi üçüncü bâbın yedinci alt başlığında da devam eder. Seferleri aynı hızla bir tarafa devir ettirmek üzere çifte sefer ile hareket eden bir geminin çizdiği devir dairesi tek sefer ile hareket eden bir geminin çizdiği devir dairesi ile birdir. Seferlerden biri durdurulmak veya geri işletilmek gibi hızlarında bir ihtilaf olduğu takdirde ilk bedeli daire dâhilinde müstesna olmak şartıyla devir dairesinin çeşitli aksamlarındaki nispet pek fazla değişir (vrk. 17/b).

Bu bölümün son alt başlığında (fasıl) her gemi için bulunması gereken üç çeşit cetvel türü yer alır:

1. (dümen cetveli) bu cetvel çeşitli dümen açılarının gemilerin seyir ve hareketine etki ederek devir esnasında rüzgârın derecesi, etkisi; makinelerin birbirine kıyasla çeşitli devir ve hızları altında olarak geminin her daire değerinde ne derece ileriye hareket ettiğini toplamış olmalıdır.
2. (sürat cetveli) bu cetvel gemiyi ileri sürüklemek veya yolundan durdurmak hususlarında pervanelerin etkisiyle rüzgâr kuvvetinin yardımcı ve direnci derecesinde olmalıdır.

3. (manevra cetveli) bu cetvel devir dairesi ile ilgili tecrübelerin sonucunda geminin dengesi ile gemi aletinin temizliğe muhtaç olması durumunun hız ve devir kuvvetine etkisi ve geminin çektiği suyun yükseklik miktarıyla tükettiği gücü ve ortalama kömür kapasitesini kapsmalıdır.

Miralay Mehmet Rasim bu son bölümde muhataplarına bazı uyarılarda bulunur ve cetvel ile ilgili dikkatli olunması hususunda görüşler ileri sürer (vrk. 17/b- 19/a).

Dördüncü ve beşinci bölümlerde savaş gemileri ve toplar hakkında malumat verilmektedir. Bu bölümde donanmada yer alan gemilerin fiziksel özellikleri yazar tarafından tanıtılmıştır. Ayrıca gemilerin inşasından, kullanım şekillerine; hacim özelliklerinden mürettebat malumatlarına kadar çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Miralay Mehmet Rasim'e göre savaş silahlarının çeşitlerine nazaran top ateşi yegâne hücum vasıtası olarak görülmezse de savaşın yine top ateşiyle başlayacağı ve bunun başarılı sürdürülmesi yine topların kullanılmasına bağlı olacağı bilinmekle beraber savaş maksadının da sonradan çatışma ile meydana geleceği yazılmıştır. Savaş zamanı hedef olacak düşman tarafına fırsat vermeyecek bir mevki tutmak ve bu mevkidен topla düşmanı zayıf düşürdükten sonra çatışma ya da torpido ile hücumu tamamlamak gerekir. Bununla birlikte Tersanelerin bakımlı olup her daim savaşa hazır kıta bulunması gerekir. Tersanelerin korunaklı hâle getirmek için nelerin yapılması gerektiği yine bu bölümde alt başlıkta vurgulanan bir başka durumdur (vrk. 18/a-35/a).

Altıncı bâb “Donanma talimi” adlı bir başlık içermektedir. Bu bölümde Osmanlı donanmasının eğitim süreci tarihsel gelişim içerisinde verilmektedir. Müellif donanma eğitimini tarihsel süreçlerden geçirdikten sonra Osmanlı donanmasını daha ideal yapmak için gerekli faktörleri sıralamıştır. Personel ihtiyacının karşılanması, bahriyeli erler arasından uzman ekip kurulması, askeri öğrencilerin yetiştirilmesi, tabii tutulacak sınavları, standart yapılması gereken vazifeler bu bölümün alt başlıklarında verilmiştir (vrk. 35/b-50/b).

Yedinci bâb “açık denizde donanma muharebesi” başlığı altında yer almaktadır. Açık denizlerde savaş sanatının inceliklerinden bahsedilmiştir. Miralay Mehmet Rasim; bir donanmanın her duruma hazırlıklı olmasını vurgular, teşkilatta bulunmadığı bir zamanda ansızın düşman saldırısı olursa gemilerin pruvalarını derhal düşmana yöneltip savaş hattına hücum etmesini bir zorunluluk olarak görür. Akabinde hattın yarılarak diğer tarafa geçilmesinin gerekliliğine vurgu yapar (vrk. 51/a- 58/b).

Son bölüm “Hücum ve Müdafaa İçin Donanma” başlığı altında 6 alt başlığı ihtiva eder. Miralay’a göre bir limanı kuşatmak ya da bir abluka hattı kurmak üzere merkezî bir limandan düzenli hareket eden bir donanmanın yapacağı hizmetle alakalı olan savaş kanunlarının kabulü bu hizmetin cinsi ve içeriği ile tayin edilir.

Sahilde bulunan bir limana hücum etmek için 3 çeşit savaş hareketine başlamak gerekir.

Limana girmek ya da limana hâkim bir noktayı işgal edip burada mevki tutmak.

(bombardıman) yani liman ve istihkamatı topa tutmak ya da düşman tarafından atılacak olan ateşi daraltmak.

Sahile askerî kuvvet sevkiyle savaş noktasını işgal etmek.

Deniz kuvvetlerine sahip bir devletin sahillerini tamamen abluka altına almak mümkün olmadığı gibi yalnız bir limanını kuşatmak da zordur. Dolayısıyla abluka maddesi seçilen liman merkezde kalmak üzere, limanda aynı merkezde çeyrek adet daire kavis üzerinde birçok filonun kademeli olarak toplanması stratejik açıdan uygun görülmüştür.

Savaş sırasında sahilin her bir noktası düşmanın asker sevkine bir iskele hükmünde olup bu civarda bulunan karanın düşman donanma veya kruvazörleri tarafından ilk vesilede tahrip olarak su almaya başlayacağı aşikâr olduğundan bu sahillerin müdafaası ve korunması için merkezi harekât sayılan birkaç müdafaa kuşatma, monitör, karut, çeşitli şekillerde gambotlardan gerektiği kadar savaş gemisi ile çeşitli sınıflarda torpido gemisi görevlendirilmesi önemlidir (Vrk. 58/b-66/b).

Eserin 53/a sayfasındaki bazı kısımlar silik çıkmıştır. 1. Bâb 2 fasıldan, 2. Bâb 2 fasıldan, 3. Bâb 7 fasıldan, 4. Bâb 8 fasıldan, 5. Bâb 6 fasıldan, 6. Bâb 3 fasıldan, 7. Bâb 7 fasıldan, 8. Bâb 6 fasıldan oluşmuştur. 8 ana başlık altında toplam 41 alt başlıkta konular işlenmiştir.

Yazar düşüncelerini kuvvetlendirmek için zaman zaman örnekleme, tanık gösterme gibi anlatım tekniklerine yer verir:

Okurların dikkatine sunulan bu kitapta mevzubahis olan kurallar hakkında pek çok eseri olan büyük ve meşhur savaş eğitmeni bir zatın açıklamaları şu şekildedir: “eski asırlardan bu zamana kadar dünyada önemli ne kadar deniz kuvveti kurulmuş ise bunlara dair yazılan tarihler manevralarca yeterliliği ve öneminin deniz kuvveti ile mümkün olduğunu ve bunlardan ilkinin bulunmamasının kesin diğerinin de temin ve üretimine eksiltme olacağını ispat edegelmiştir.” (Vrk. 65/b)

Eserde deniz harbinin her türlü versiyonu, savaş zamanında uyulması gereken kurallar, sefer sırasında yapılacak hazırlıklar, eğitim talimatları, deniz kuvvetlerinin teşekkülü, harp tekniklerinin vasıfları hakkında bilgiler; savaş düzenleri, tersanelerin korunması ilgili malumatlar mevcuttur.

Eser, Türkçe yazılmasına karşın içerisinde donanma ile ilgili teknik bilgilerin fazlalığı, Arapça kelime ve tamlamalara sık sık yer verilmesi eserin anlaşılmasını kısmen de olsa güçleştirmiştir. Eserde çok fazla şartlı bileşik cümleler kurulmuştur. Askerî teknik terimleri kusursuz bir şekilde anlatan müellif, ifadelerinde edebî bir dili kullanmaktan uzaktır. Uzun ve iç içe geçmiş Arapça ve Farsça tamlamaların fazlalığı dikkat çeker.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı donanmasını konu edinen birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Miralay Mehmed Rasim tarafından yazılan “Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî birçok yönüyle dikkat çekmiştir. Rika hattıyla yazılan ve 1894 yılında tamamlanan bu eser 79 sayfa ve 16 satırdan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü NEKTY 04190 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan çalışma, dönemin Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa’ya sunulmuş. Eserin son 14 sayfasında deniz harbi ile ilgili şekiller mevcuttur.

Eserde genel olarak Osmanlı Deniz Kuvvetleri’nin teşekkülü, Osmanlı donanmasının durumu, deniz kuvvetlerinin harp gücü, savaş sırasında donanmanın yükümlülükleri, silah ve teçhizat bakımından Türk donanmasının düşman kuvvetler ile olan mukayesesi, Firkateyn ve savaş gemilerinde topların bakımı ve çalıştırılmasından sorumlu olan topçu bahriyelerin vazifeleri, meziyetleri eserde başlıca temalardır. Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî adlı eser 8 bölüm ve her bölümü ihtiva eden 41 alt başlıktan ibarettir.

Birinci bölümde teknolojik deniz harbinin genel tanımları ile beraber alan ile ilgili birtakım kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde müellif, deniz savaşında kullanılacak olan savaş silahlarının gemiyi koruma ve müdafaa etmekle beraber düşmana en fazla zararı verebilecek derecede gemiye yerleştirilmesinin önemine dikkat çekmiştir.

İkinci bölümde savaş gemilerinin fonksiyonlarına devam edilir. Ona göre düşmanla savaşılabilmek için düşmana ait sistem, hız, taarruz kuvveti ve diğer özellikleri anlamak için bir donanma bilgisine sahip olmak gerekir. Miralay Rasim’e göre savaş gemileri

düşman donanmasının ateşine karşılık verebilecek derecede ve en son teknolojik silahlar ile donatılmış olmalıdır. Üçüncü bölümde gemiler ile ilgili bazı teknik bilgilere ve ma'i mazruf, harekât-ı bahriye, tahul, takdem, ihtiyâtiyye-i asâkir gibi tanımlamalara yer verilir.

Dördüncü ve beşinci bâblarda savaş gemileri ve toplar hakkında malumat verilmektedir. Bu bölümde donanmada yer alan gemilerin fiziksel özellikleri yazar tarafından tanıtılmıştır. Ayrıca gemilerin inşasından kullanım şekillerine; hacim özelliklerinden mürettebat verilerine kadar çeşitli bilgilere yer verilir.

Altıncı bâb, donanma talimatı üzerinedir. Bu bölümde Osmanlı donanmasının eğitim süreci tarihsel gelişim içerisinde verilmektedir. Müellif donanma eğitimini tarihsel süreçlerden geçirdikten sonra Osmanlı donanmasını daha ideal yapmak için gerekli faktörleri bu bölümde sıralar. Yedinci bölümde açık denizlerde savaş sanatının inceliklerinden bahsedilir. Sekizinci bölüm ise “Hücum ve Müdafaa İçin Donanma” başlığı altında 6 alt başlığı ihtiva eder. Yazar düşüncelerini kuvvetlendirmek için zaman zaman örneklemlere, tanık gösterme gibi anlatım tekniklerine yer verir.

Eserin dili Türkçedir; ancak uzun ve iç içe geçmiş Arapça ve Farsça tamlamaların fazlalığı dikkat çeker. Arapça kelime ve tamlamalara sık sık yer verilmesi eserin anlaşılmasını kısmen de olsa güçleştirmiştir. Eser bilgi amaçlı yazılmış olup bir ilim alanına has bilgiler içermektedir. Eserin Osmanlı donanma sistemine katkı sağladığı, Batı'daki bazı ıstılâhî kavramların izahına açıklık getirdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Bostan, İ. (2011). Tdv İslâm Ansiklopedisi. (40) 513-516 İstanbul.

Çaparlar, E. (2019). Ferîk Ahmed Muhtar Paşa'nın Malûmât Dergisi'ndeki Yazılarının Harp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Hatay.

Geçili D. (2020). “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Yapılması Planlanan Islahat Hareketleri”. Tarih Ve Gelecek Dergisi. 6/2 (270-280).

Gencer, A. İ. (2001). Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867). Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gülen, N. (2001). Şanlı Bahriye. Kastaş Yayınevi.

Songur, F. (2017). Abdülaziz Dönemi Osmanlı Donanması. Presented At The Ines (11. International Academic Research Congress). Antalya.

Zeylek, Ö. (2016). “Usûl u Fenn-i Harb” Transkripsiyon-Askerî Terimlerin İncelenmesi ve Sözlüğü. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Zorlu, T. (2004). Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine On Ottoman Naval Technology. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 297–353.

<https://www.dzkk.tsk.tr/ArsivAskeriTarih/icerik>

